

K POČIATKOM SLOVENSKEJ BOHEMISTIKY

PETER KÁŠA

Pojem slovenská bohemistika bol v doterajšej slovenskej literárnej vede málo produktívny a zväčša sa nahrádzal slovnými spojeniami typu: česko-slovenská literárna vzájomnosť, česko-slovenské literárne spoločenstvo, česko-slovenský literárny kontext a podobne, a to v rozličných pomlčkových, bezpomlčkových a spojkových verziách a variáciách. Vychádzalo to z viacerých príčin, a to tak prirodzených (historicko-genetické a kultúrno-spoločenské), ako aj umelo diktovaných (štátno-politické a stranícko-ideologické). Slovenská bohemistika i česká slovakistika sa tak zákonite nevytvárala a netvarovala na štandardnej báze komunikácie dvoch autonómnych národných literatúr. Žiaľ, táto prirodzená neštandardnosť sa často presúvala aj do roviny umelých konštrukcií. Takže namiesto produktívneho dialógu dvoch relatívne samostatných a vzájomne sa rešpektujúcich systémov tu bola tendencia raz k unifikácii, inokedy k izolacionizmu alebo k účelovo kamuflovanému dialógu. Tieto slová chápeme síce historicky v najširšom zmysle slova, no sú to len naznačené tendencie a nie absolútne zovšeobecnienia.

Nechceme sa teraz zamýšľať nad tým, do akej miery je dnes pojem "slovenská bohemistika" systémový, funkčný, všeobecne akceptovaný a akceptovateľný. Túto nejasnosť a otvorenosť presúvame skôr do prvej časti titulku, pričom "počiatky" chápeme v zmysle istých predpokladov, východísk a možností. Sú to možno prvé signály, úvahy a občas aj vecné argumentácie slovenských vzdelancov a buditel'ov, naznačujúce, že česká literatúra nie je identická s literatúrou slovenskou a naopak. Zo slovenského pohľadu sa tak zužuje význam pojmu "naša" literatúra, pričom česká literatúra sa začína vnímať ako "ich" literatúra. Ide tu vlastne o počiatok zásadných systémových zmien, kde sa deštruuje existujúci česko-slovenský či česko-slovenský kultúrny typ a súčasne sa generuje nová, jedinečná a špecifická kultúra slovenská, ktorá sa začína sebaidentifikovať a sebadefinovať. Nie je to však slovenská zvláštnosť. Volksgeist hýbe vtedy celou Európou, pričom kulminuje obdobie návratu k "partikularismu krajinných tradíc a spontaneitě národů"¹ a završuje sa proces "přeměny obecné kultury v mou kulturu".² V súvislosti s našou témou vystupuje do

¹ J. Patočka: *Kacířské eseje z filozofie dějin*, Praha 1990, s. 98.

² A. Finkielkraut: *Destrukce myšlení*, Brno 1993, s. 10.

popredia aj problém tzv. národno-buditeľského synkretizmu, kde sa jednotlivé zložky spoločenského a kultúrneho života presne nedefinujú, ale iba dopĺňajú, preskupujú, modifikujú a skôr integrujú ako diferencujú. Ani literatúra neexistuje "sama o sebe", ale spolu s jazykom, politikou, vedou, filozofiou sa podraduje výslednému smerovaniu k dokonalej národnej kultúre. V týchto reláciách sa teda štrukturuje nielen "slovenskosť", ale aj slovensko-česká antinómia ako jeden z predpokladov vzniku "slovenskej bohemistiky".

Slovenské etnikum bolo dlhé stáročia súčasťou mnohonárodnostného Uhorska. Pod proklamovaným uhorským patriotizmom však neustále latentne žila aj etnická slovenskosť. Prvý, kto sa pokúsil o zlegitímnenie tohto etnika na báze nového jazyka bol A. Bernolák, ktorý vo svojej základnej práci *Dissertatio...* (Bratislava 1787) hovorí aj toto: "Oveľa menej nech sa však rozhorčuje nad nami niekto preto, že pravopisné poučky v tomto dielku prispôbujeme výslovnosti Slovákov žijúcich v Uhorsku a nie Čechov. Ved' náš spis je určený panónskym Slovákom a nie Čechom".³ Prirodzene, že jazyk sa tu ešte chápal v rovine pragmaticko-komunikatívnej funkčnosti a v intenciách osvietenského racionalizmu, no predsa je to silný argumentačný zdroj pre slovenských mladoromantikov. Vyzdvihovali a obhajovali najmä jednoznačnosť, akou sa prezentoval tento nový jazykový systém, a to napriek tomu, že nová slovenčina sa ujala len v katolíckej komunite a v západných regiónoch horného Uhorska. J. M. Hurban o tom píše: "A mladý duch sa lapil do všetkého, a mladý slovenský prvší, po dlhých storočiach posvätil sa celkom myšlienke národnej a robil ako na gramatike, tak na slovenskom slovníku a robil najmä na rozšírení sa v živote myšlienky literatúry slovenskej."⁴

Možno to znie paradoxne a prekvapivo, ale počiatky slovenskej bohemistiky o niekoľko rokov výrazne ovplyvnili aj názory mladého P. J. Šafárika, ktorý sa všeobecne považoval a stále sa ešte považuje priam za príkladného predstaviteľa slovanskej vzájomnosti a česko-slovenskej jednoty. Faktom však zostáva, že Šafárik vo svojich *Dejinách slovanskej reči a literatúry všetkých nárečí* vlastne prvýkrát predstavil slovenský jazyk a literatúru ako autonómny a samostatný fenomén v rámci slovanskeho celku. Mladí slovenskí romantici sa často odvolávajú na Šafárika, čo neprekvapuje, lebo argumentovať Šafárikom znamenalo argumentovať vecne a na základe historických faktov a dokumentov. Navyiac Šafárik bol aj medzinárodne uznávanou vedeckou autoritou. *Dejiny slovanskej reči a literatúry* sú prísne vedecky koncipovaným dielom s logickou obsahovou štruktúrou, kde sa okrem iného aj tradičný československý kmeň delí na dva samostatné a

³ Cit. podľa: *Kultúrny život* 1993, č. 6.

⁴ J. M. Hurban: *Slovensko a jeho život literárny*, Bratislava 1972, s. 125.

rovnoprávne kmene: český a slovenský. Táto nedvojzmyselná diferenciácia je síce prekvapivým a odvážnym krokom vždy rozvážneho a umierneného Šafárika, ale na strane druhej to bol racionálny krok, vyplývajúci z vedeckej koncepcie jeho práce. S. Šmatlák má pravdu, keď v tejto súvislosti hovorí: "Šafárikovi práve v tejto záležitosti išlo o vylúčenie akejkoľvek autorskej živelnosti, že k nej oveľa väčšími než Slovák pristupoval ako slavista."⁵ Naozaj sa v *Dejinách* slovenský jazyk a literatúra vyčleňuje na základe racionálneho uvažovania a v duchu "osvietenskej mentality, ktorá si vyžadovala systematickú analýzu".⁶ Treba však hneď poznamenať, že Šafárik vnímal slovenský fenomén vždy akoby z dvoch uhlov pohľadu: nezávislého vedca-systematika na jednej strane a konzervatívneho zmierlivého praktika na strane druhej. "I já jsem proti rozdvžení literatury. Ale dobré věci netřeba nepravdou, lží, bludem hájiti," píše roku 1830 F. Palackému. Je všeobecne známe, že Šafárik neprijal novú podobu spisovnej a literárnej slovenčiny, a priamo tak ani nepodporil radikálny krok mladých slovenských romantikov. Súčasne však nebol ani "sui generis" proti "novému jazyku Slovákov". Postavil sa skôr proti spôsobu, ako sa táto zmena zrealizovala. Odsudzoval radikalizmus a pripomínal najmä nepripravenosť slovenskej komunity na tento vážny krok. Dobře vedel o protikladoch a protikladných tendenciách, no presadzoval kompromis a stabilizáciu existujúceho systému, kultúrneho typu.⁷ Napriek tomu Hurban hovorí o jeho "šlachetnom a veľkom srdci",⁸ ale súčasne dodáva: "Zápal Šafárika uznávame a pokladáme ho za zápal čistý, svätý, ale s tým rozdielom, že je to zápal za tú sústavu, ktorú my vo vzťahu k slovenskému kmeňu vyhlasujeme za mŕtvu." Kým Bernolák ukázal romantikom priamo a prakticky, že je možné narušiť existujúce jazykové "status quo", a najmä to, že v novom jazyku možno písať aj veľkolepé národné diela (eposy Hollého), tak Šafárik, síce nepriamo, ale s vedeckou argumentáciou jasne signalizoval, že česká literatúra tvorí iný systém ako literatúra slovenská, a že "vlastnú slovenčinu" tvoria nárečia stredoslovenské. Tieto dva momenty sa možno v "slovanskom celku" stratili, no pre budovanie novej slovenskej skutočnosti to boli tak "reálne nosníky", ako aj symbolické "základné kamene". Napríklad Hurban, ktorý "je predovšetkým romantik,

⁵ S. Šmatlák: P. J. Šafárik a česko-slovenský kontext, sb. *P. J. Šafárik v slovenskej a českej slavistike*, Košice 1993, s. 71.

⁶ E. Kowalská: Fenomén osvietenstva v ranej fáze národného hnutia Slovákov, *Slovenské štúdie* 1-2, 1993, s. 49.

⁷ P. J. Šafárik: *Dejiny slovenskej reči a literatúry všetkých nárečí*, Košice 1992.

⁸ J. M. Hurban: *Životopisy a články*, Bratislava 1973, s. 155 a 157.

nie systematik",⁹ Šafárikove tézy a východiská plne rešpektuje, no súčasne ich rozvíja, modifikuje, dotvára a ornamentalizuje. Slovom, tézy dotvára "na obraz romantizmu", transformujúc tak "vedenie na videnie".

Ak V. Macura hovorí: "Odpoutávání rodící se české kultury od silné kultury německé probíhá totiž paradoxně právě skrze vztah k ní",¹⁰ tak to "per analogiam" platí aj o vzťahu slovenskej a českej kultúry v polovici 19. storočia. Štruktúrovanie slovenského jazyka a literatúry, teda novej kultúry, prebieha paralelne s deštrukciou česko-slovanskej a česko-slovenskej jednoty. Hurban dokonca hovorí o prelomovom roku 1841, kedy "slávil slovenský kmeň svoje obrátenie... a doznievalo presvedčenie, že náš kmeň sa nesmie spoliehať na tie poetické frázy o veľkom Česko-Slovanstve a nič stavať na tom spojení Slovákov s Čechmi...".¹¹ Je zaujímavé, že ešte v "prelomovom" roku 1841 píše Hurban v recenzii o básňach K. Sabinu, že je to "náš básnik" a že píše pre "nás Česko-Slovanov".¹² V roku 1842 vychádza prvý ročník almanachu Nitra s príspevkami v češtine a s podtitulom, že je to "dar dcéram a synům Slovenska, Moravy, Čech a Slezska". O tri roky neskôr v druhom ročníku Nitry sa mení nielen jazyk, ale aj venovanie: "Dar drahým krajanom slovenským obetování."¹³

Spor, ktorý sa začal týmto "hurbanovským obrátením", kulminuje koncom prvej polovice 19. storočia, keď vychádza najprv český spis Hlasové a vzápätí zaznievajú aj slovenské "antihlasy". Tieto tézy a antitézy majú však popri vecných argumentoch často aj emocionálno-expresívny charakter a to na oboch stranách.

Vráťme sa však najprv o niekoľko rokov dozadu. V roku 1839 navštívil J. M. Hurban Čechy a Moravu, čo opísal v knihe *Cesta Slováka k slovanským bratom v Čechách a na Morave*. Tento cestopis o návšteve "slovanských bratov" je výpoveďou "mladoslováka" ešte so silným slovanským duchom a s evidentnou túžbou po slovanskej harmónii, vzájomnosti a družnosti. Prekvapivé precitnutie mu však pripravila najmä "národne vlašná" Praha. Pri opise moravského Brna je už ale optimistickejší: "...duch je tu krásny, ktorý sa zhoduje s duchom Slováka. Tunajší vlastenci si nemôžu dovoliť jednoduché literárčenie... Všeslovanstvo je im krásnym ideálom, ktorým

⁹ R. Chmel: Hurbanovo Slovensko a jeho život literárny, in *J. M. Hurban: Slovensko a jeho život literárny*, Bratislava 1972, s. 221.

¹⁰ V. Macura: *Znamení zrodu*, Praha 1983, s. 41.

¹¹ J. M. Hurban: *Životopisy a články*, Bratislava 1973, s. 158.

¹² Tamže, s. 213.

¹³ Cit. podľa: K. Rosenbaum: *Vztáhy slovenskej a českej literatúry v 19. a 20. storočí*, Praha 1989, s. 56.

sú naplnení ich duchovia."¹⁴ Píše tu aj o českej literatúre, no ešte stále ako o "našej" literatúre. Dost' obsiahlo píše o J. K. Tylovi, ktorý je podľa neho "dnes najnárodnejší, a preto aj najobľúbenejší československý románopisec. Jeho poviedky sú vonkoncom české".¹⁵ Nás však oveľa viac zaujala časť, kde sa Hurbanov "ideálny slovanský svet" veľmi výrazne naštrbil. Rozdiel, ktorý pobadal medzi piesňami "nášho ľudu a ľudu českého", je jasným signálom kultúrnej česko-slovenskej diferenciácie. Do existujúcej slovansko-neslovanskej polarity teda vstupuje prvok nového česko-slovenského protirečenia, ktorý postupne nabera na intenzite, naruša harmóniu, jednotu a postupne sa mení na určujúcu binárnu opozíciu, ktorá sa tak stáva predpokladom a "hnacím motorom" pri generovaní novej slovenskej kultúry, slovami Hurbana – slovenského ducha. "Rozdiel medzi piesňami nášho ľudu a ľudu českého, ktorý nie je nepatrný, ba pri porovnaní oboch sa drasticky prejavuje" – takto graduje svoje poznanie Hurban a končí jednoznačným konštatovaním: "český ľud... spieva iným duchom".¹⁶ Poznanie tohto kľúčového rozdielu vo folklóre, ktorý pre romantikov znamenal až akýsi mýtický archetypálny kód, spolu s videním málo národnej skutočnosti v Prahe, nemohlo nezanechať stopy na neskorších, už oveľa radikálnejších, názoroch J. M. Hurbana: "...ale vieme z vlastnej skúsenosti a samostatného skúmania, že sme odchodní od Čecho-Moravanov aj charakterom a duchovnou povahou myslí a srdca, osudmi, históriou, politickým stavom".¹⁷ Podobné obrátenie je všeobecne známe aj u L. Štúra: "My, pravda zostaneme len s Čechmi, tešiac sa s nádejou, že oni azda tiež raz hodia okom na náš stav," píše v roku 1836 F. Palackému, aby o desať rokov neskôr už jasne upozornil S. B. Hroboňa na to, že: "Musíme teraz na čechizmus celou silou udrieť... bo nechceme viac len literátormi českými byť."¹⁸ Samozrejme, že tieto "citové vzplanutia" v korešpondencii naznačujú určité tendencie, no Štúrov skutočný svet a jeho názory aj na českú literatúru sú obsiahnuté aj v teoretických prácach. Napríklad už naznačenú diferenciáciu "náš-ich" možno dokumentovať na tejto Štúrovej myšlienke: "...ich literatúru čítať, medzi nami rozširovať a tak účasť v ich živote i ďalej nepretržite mať budeme... ich literatúra u nás na ničom netrpela..." atď.¹⁹ Inakosť však pomenováva

¹⁴ J. M. Hurban: *Cesta Slováka k slovanským bratom v Čechách a na Morave*, Bratislava 1960, s. 132.

¹⁵ Tamže, s. 89.

¹⁶ Tamže, s. 94-95.

¹⁷ J. M. Hurban: *Životopisy a články*, Bratislava 1973, s. 161.

¹⁸ L. Štúr: *Cestou života tŕnistou*, Bratislava 1959, s. 22 a 186.

¹⁹ L. Štúr: *Dielo V*, Bratislava 1957, s. 122.

aj oveľa jednoznačnejšie: "Čo je české, to nie je naše."²⁰ Štúr i Hurban hovoria o problémoch, ktoré súvisia s českými knihami, a to "nielen pre reč, ale aj pre iné príčiny",²¹ ktoré potom rozvádza Hurban: "sčasti pre tam neslovanskosť, tu podivnú novokutosť slohu, pre cudzotu vied a nevyrastenosť z potrieb národa".²² Tieto tendencie sa jasne signalizovali už v spomínanej "ranejšej" Hurbanovej recenzii na Sabinove verše, kde rovnako, i keď často v podtextoch a nepriamo, hovorí o tom, aká má byť a aká nemá byť slovanská poézia, aby neskôr radikálne skonštatoval: "Nabok teda s tou európskou slávou českého spisovateľstva."²³ "Na západnej strane mrzutosť... naproti tomu u národov východnej Európy spatrujeme povzbudenie sa k interesom vyšším, k interesom duchovným," prednáša Štúr²⁴ svojim žiakom na bratislavskom lýceu. Tieto jeho úvahy sa potom rozvíjajú a modifikujú v základnom diele *Nárečja slovenskuo a potreba pisaňja v tomto nárečí*, kde sa na "dožívajúcu západnú stranu" dostáva aj česká literatúra: "V poézii českej ešte máločo je podareného a čo sa hlavne podarilo, cudzím duchom páchne... vyvrhliny siekt nemeckých a iných... Dajte nám pokoj s tými mátohami cudzími, s tými žiaľami zúfanlivými... nárečie naše je neobyčajnej plnohlasnosti, sviežosti a maľovnosti, ktorá sa s živou a maľovanou obraznosťou našou dobre zrovnáva a veľkú budúcnosť v poézii Slovákov sľubuje."

Náš príspevok síce končíme v takmer expresívne ladenej slovensko-českej diferenciacii, no táto "radikálna bodka" ani zďaleka neznamená absolútny koniec. Celý tento proces, ktorý sme tu naznačili a otvorili, je omnoho zložitejší a mnohohrstevnatejší. Otázky, paradoxy a peripetie nás nútia k novým úvahám, ktoré sú jedinečné a neopakovateľné práve pre svoju prirodzenú neštandardnosť.

²⁰ Tamže, s. 127.

²¹ Tamže, s. 88.

²² J. M. Hurban: *Životopisy a články*, Bratislava 1973, s. 171.

²³ Tamže, s. 160.

²⁴ L. Štúr: *O poézii slovenskej*, Martin 1987, s. 23.